

Fremskridtspartiet er et klasseparti — men hvilken klasse?

Erik Jørgen Hansen*)

Resumé

Empiriske undersøgelser viser, at Fremskridtspartiet i vælgermæssig henseende har en bred social basis. Denne bredde dækker dog over særlig stor tilslutning i ganske bestemte fraktioner af de enkelte sociale klasser. I denne artikel rejses det spørgsmål, om denne selektive tilslutning danner et samlet mønster, som dels klart placerer Fremskridtspartiet som et klasseparti, dels viser at nye klasseskillevinjer er dukket op til overfladen i Danmark. Dette spørgsmål belyses på grundlag af Socialforskningsinstituttets velfærdsundersøgelse med særlig vægt på en analyse af Fremskridtspartiets vælgerbasis blandt arbejdere og underordnede funktionærer. Det vises, at den del af Fremskridtspartiets sociale basis, som findes i disse sociale kategorier, er særligt fast funderet i de sociale fraktioner, der gennem ægteskab eller arbejde i små virksomheder synes nærmest forbundet med småborgerskabet. Hermed indkredses et »udvidet småborgerskab« som Fremskridtspartiets klassebasis. Den hypotese fremsættes, at Fremskridtspartiets opståen skyldes formuleringen af en negativ ideologi, der på aggressiv vis modsvarede interesserne både i produktionssfæren og reproduktionssfæren hos det »udvidede småborgerskab«.

1. Problemstilling

De senere års politologiske litteratur i Danmark har gennemgående understreget, at sammenhængen mellem social klasse og politisk tilhørsforhold er blevet svagere.¹⁾ Særligt slående har det været, at et gammel-liberalistisk parti som Fremskridtspartiet har fået en forholdsvis betragtelig tilslutning fra alle sociale klasser. Tendensen i en række politologiske undersøgelser har derfor været at lede efter andre forhold end den klassemæssige position som forklaring på, hvem der bliver fremskridtsvælger²⁾ — i det følgende benævnt Z-vælger.

De forhold man bl. a. interesserer sig for, er ideologiske holdninger.²⁾ Ofte helt uden at afklare, i hvilken grad bestemte ideologiske holdninger simpelthen

1) Se fx Torben Worre: *Forandringer i det danske partisystems sociale grundlag* i Mogens N. Pedersen (red.) *Dansk Politik i 1970'erne*. Samfundsvidenskabeligt Forlag, 1979.

2) Se fx Hans Jørgen Nielsen: *Politiske holdninger og fremskridtsstemme*. Forlaget Politiske Studier, København, 1979. Det bør dog tilføjes, at en anden tendens nu igen markerer sig kraftigt, se Jørgen Goul Andersen og Ingemar Glans: *Socialklasser og partivalg i 70'erne*. *Politica*, nr. 2, 1981, hvor det bl. a. fremhæves, at klassetilhørsforholdets afgørende betydning for partivalget ikke kan rokkes.

*) Forskningsleder, cand. polit., Socialforskningsinstituttet.

modsvarende ganske bestemte klassemæssige positioner, som en for grov inddeling i sociale klasser bare ikke afslører.³⁾

Udgangspunktet for det følgende er det synspunkt, at man ikke opnår nogen forståelse af Fremskridtspartiets sociale basis og dets maximale og minimale tilslutning blandt vælgerne fremover ved at forlade den formodning, at det er et klasseparti.⁴⁾ Ganske vist viser de empiriske undersøgelser, at partiet som nævnt har en bred social basis. Samtidig vides det dog, at denne bredde dækker over særlig stor tilslutning i ganske bestemte fraktioner af de enkelte sociale klasser.

Spørgsmålet er nu, om denne selektive tilslutning danner et samlet mønster, som dels klart placerer Fremskridtspartiet som et klasseparti, dels viser at nye classeskilnelinjer er dukket op til overfladen i Danmark. Er Fremskridtspartiets fremkomst simpelthen et symptom på nye samfundsmæssige modsætninger, der spalter og fraktionerer nogle af de traditionelle sociale klasser og i bekræftende fald, hvad er det for modsætninger?

2. Fremskridtspartiets sociale profil

Det datamateriale, som vil blive anvendt til at afprøve ovenstående hypoteser, har ikke tidligere været genstand for politologiske undersøgelser. Det drejer sig om socialforskningsinstituttets velfærdsundersøgelse fra 1976, der giver en meget bred beskrivelse af den voksne danske befolknings levestandard⁵⁾. Denne undersøgelse er karakteriseret ved en forholdsvis stor stikprøve (godt 5.000 interviewede i alderen 20-69 år) og en relativ høj besvarelsesprocent (87 pct.). Det ikke tidligere analyserede spørgsmål fra undersøgelsen lød: »Hvilket politisk parti stemte De på ved sidste folketingsvalg?« Det vil sige folketingsvalget i januar 1975.

Denne artikel vil i øvrigt ikke blive belastet med den detaljerede dokumentation for analyserne. Herom henvises til min publikation om emnet⁶⁾. Jeg vil her koncentrere mig om mulige fortolkninger af hovedresultaterne. Som *tabel 1* viser, er der betragtelige forskelle i Fremskridtspartiets tilslutning inden for de for-

3) Det skal understreges, at *udgangspunktet* for betragtningerne i denne artikel er en objektiv klasseinddeling forstået således, at klasseinddelingen er bestemt af modsætninger i produktionssfæren.

4) Hvad jeg mere præcist vil forstå ved et klasseparti bliver diskuteret i slutningen af artiklen. Her skulle det være tilstrækkeligt at nævne, at jeg først og fremmest ved et klasseparti forstår et parti, som har særlig stor tilslutning i befolkningskategorier, der med et konsistent teoretisk udgangspunkt lader sig afgrænse som en klasse. Hermed defineres et klasseparti altså *ikke* ud fra overvejelse over, hvilken classes interesser det pågældende partis politik fremmer.

5) Se Erik Jørgen Hansen m. fl.: *Fordelingen af levestandarden*. Socialforskningsinstituttets publikation 82, bind I-V, 1978-1980. For en kort introduktion se Erik Jørgen Hansen: *Levestandard i velfærdsstaten*. Socialforskningsinstituttets pjece 9, 1980.

6) Erik Jørgen Hansen: *Levestandard og placering i det politiske spektrum*. Socialforskningsinstituttets meddelelse 35, København, 1981.

skellige sociale kategorier⁷). Ikke mindre end en fjerdedel af de selvstændige erhvervsdrivende, der ikke er husmænd eller medhjælpende ægtefælles (dvs. selvstændige i socialgruppe I+II og III, men ikke IV), var Z-vælgere mod kun 7 pct. af de overordnede funktionærer (socialgruppe I+II) og af kategorien uden for socialgruppeinddelingen.⁸)

Tabel 1. Den procentvise andel af Z-vælgere inden for de enkelte sociale kategorier. 1976.

	Socialgruppe/arbejdsstilling ¹⁾								
	I+II		III		IV			V	Uden for socialgruppeinddelingen ²⁾ og uoplyst socialgr. og arb. stilling
	selvstændige	funktionærer	selvstændige	funktionærer	selvstændige	funktionærer	faglærte arbej-	ufaglærte arbejdere	
	pct.	pct	pct.	pct	pct.	pct	pct.	pct	pct
Andel Z-vælgere	24	7	25	13	14	11	17	14	7
Procentbasis antal	78	360	449	430	140	837	379	1203	292

1) De, der ikke var erhvervsmæssigt beskæftigede på interviewtidspunktet, er indplaceret efter tidligere arbejdsstilling.

2) Dem, der aldrig har haft nogen erhvervsmæssig beskæftigelse.

Kilde: Erik Jørgen Hansen: *Levekår og placering i det politiske spektrum*, op.cit. tabel 2 og bilagstabel 1.

7) Betegnelse social kategori vil her blive anvendt for kategorierne i socialforskningsinstituttets socialgruppeinddeling. Den er et tilnærmet mål for placeringen i produktionsstrukturen, hvor bl. a. antal underordnede spiller en central rolle for indplaceringen af selvstændige og funktionærer. Se i øvrigt Erik Jørgen Hansen: *Socialgrupper*. Oplæg til studium af et af socialforskningens analyseredskaber. *Socialt Tidsskrift*, 53. årg., nr. 1, 1977. De enkelte socialgrupper kan i øvrigt summarisk karakteriseres således: Socialgruppe I+II omfatter topfunktionærer og selvstændige med store virksomheder samt alle akademiske erhverv; socialgruppe III omfatter alle øvrige selvstændige i byerhverv, gårdejere samt funktionærer på mellemniveau; socialgruppe IV omfatter husmænd, underordnede funktionærer og faglærte arbejdere og socialgruppe V omfatter de ufaglærte arbejdere.

8) Personer, der aldrig har haft erhvervsmæssig beskæftigelse.

Tabel 2. Den sociale sammensætning af alle 20-69 årige A-vælgere og Z-vælgere. 1976.

Socialgruppe/arbejdsstilling ¹⁾										
I + II			III			IV		V		Tilsammen
selv- stæn- dige	funk- tio- nærer	selv- stæn- dige	funk- tio- nærer	selv- stæn- dige	funk- tio- nærer	fag- lærte arbej-	ufag- lærte	Uden for socialgr. inddelin- gen ²⁾ og uoplyst socialgr. og ar- bejds- stilling		
pct.	pct.	pct.	pct.	pct.	pct.	pct.	pct.	pct.	pct.	
Alle 20-69 årige	2	9	11	10	3	20	9	7	29	100
A-vælgere	0	5	4	7	1	20	12	7	45	101
Z-vælgere	3	4	19	10	3	17	11	3	29	99
										582

1) De, der ikke var erhvervsmæssigt beskæftigede på interviewtidspunktet, er indplaceret efter tidligere arbejdsstilling.

2) Dem, der aldrig har haft nogen erhvervsmæssig beskæftigelse.

3) Kun den del af velfærdsundersøgelsens interviewede, der indgår i den politiske analyse, dvs. ekskl. blanke stemmer (un-
der 1/2 pct.), dem, der ikke stemte (knap 7 pct.), ikke havde valget (knap 4 pct.) eller ikke svarede på spørgsmålet (knap
9 pct.).

Kilde: Erik Jørgen Hansen: *Levekår og placering i det politiske spektrum*, op. cit., tabel 3 og bilagstabel 3.

Dette betyder imidlertid, at Fremskridtspartiet har særlig stor og særlig lille tilslutning blandt sociale kategorier, som tilsammen udgør mindretallet af den samlede befolkning. Dette forklarer, at partiets sociale profil i flere henseender kommer meget tæt på hele befolkningens, som det ses af *tabel 2*. Her er de største afvigelser fra hele befolkningens sammensætning den kraftige overrepræsentation af selvstændige i socialgruppe III og en stærk underrepræsentation fra kategorien af overordnede funktionærer og kategorien uden for socialgruppeinddelingen. Bemærkelsesværdigt er det, at underordnede funktionærer og arbejdere (socialgruppe IV ($\div$ selvstændige) + socialgruppe V) tilsammen udgør næsten præcis sammen andel af Z-vælgerne som af hele den 20–69-årige befolkning.

Disse store befolkningskategorier er traditionelt Socialdemokratiets basis. Det ses da også, at 77 pct. af de socialdemokratiske vælgere (herefter benævnt A-vælgere) kommer fra disse kategorier mod 57 pct. af Z-vælgerne. Dette er dog så stor en andel af Z-vælgerne, at det spørgsmål må rejses, om Fremskridtspartiet generelt kan betragtes som en trussel mod Socialdemokratiets traditionelle basis, eller dette nye partis gennemslagskraft er så differentieret, at det er helt bestemte fraktioner af de underordnede funktionærer og arbejdere, som vil være tilbøjelige til at blive Z-vælgere? For at afgøre dette må vi se lidt nærmere på, hvad der karakteriserer henholdsvis A-vælgere og Z-vælgere, specielt i arbejderklassen.

3. Social karakteristik af A-vælgere og Z-vælgere

Bruger vi for nemheds skyld betegnelsen arbejderklasse for den samlede kategori af underordnede funktionærer, faglærte arbejdere og ufaglærte arbejdere, udgør de faglærte arbejdere i politisk henseende umiddelbart et særligt interessant fænomen. Her finder vi nemlig den forholdsvis højeste andel af Z-vælgere i arbejderklassen. Mere detaljerede analyser viser, at denne andel er særlig høj blandt faglærte arbejdere i bygge- og anlægsvirksomhed – ikke mindre end 24 pct. Den er imidlertid også særlig – og lige så – høj blandt ufaglærte arbejdere i samme erhverv, og blandt selvstændige finder vi – næst efter branchen »handel« – den højeste andel Z-vælgere i netop bygge- og anlægsvirksomhed (36 pct.).

I det hele taget viser det sig, at man finder de største forskelle i andel A-vælgere og andel Z-vælgere, når man ser nærmere på placeringen i produktionsstrukturen. Andelen af A-vælgere er højere jo større virksomheder, de interviewede arbejder på, mens andelen af Z-vælgere er størst blandt interviewede på virksomheder med 1–4 ansatte og herefter lavere jo større virksomheden er. Skelnes der mellem privat ansatte og offentlig ansatte får vi også markante forskelle. Andelen af Z-vælgere er i alt 18 pct. blandt privat ansatte mod 8 pct. blandt offentlig ansatte.

Disse forskelle i tilbøjeligheden til at stemme på henholdsvis Socialdemokra-

tiet og Fremskridtspartiet giver sig selvsagt udslag i den mere nøjagtige profil af A-vælgere og Z-vælgere.

Her skal udelukkende fremdrages et par af hovedresultaterne fra analysen af kategorierne underordnede funktionærer og ufaglærte arbejdere. Tilsammen udgør de to kategorier – i velfærdsundersøgelsen – 65 pct. af det socialdemokratiske vælgerkorps og 46 pct. af Fremskridtspartiets.

Det viser sig, at specielt de kvindelige underordnede funktionærer, der er Z-vælgere, i udpræget grad kommer fra den del af de underordnede funktionærer, som arbejder i den private distributionssektor og/eller ved ægteskab og/eller social herkomst er nær forbundet med kategorien af selvstændige erhvervsdrivende. *Skema 1* giver en oversigt over nogle af disse resultater.

Når det drejer sig om ufaglærte arbejdere, har Z-vælgerne sammenholdt med A-vælgerne en meget større andel af forholdsvis unge, og kvindelige ufaglærte Z-vælgere har en særdeles stor andel, som er gift med selvstændige erhvervsdrivende.

4. Social klasse og partivalg

Den inddeling i sociale kategorier, som blev anvendt i tabellerne 1 og 2, synes således for grov til at afdække omfanget af sammenhængen mellem social klasse og partivalg – selv om det er en mere findelt klassifikation end mange af de hyppigt anvendte. De analyser, der er præsenteret et udpluk af i det foregående, giver nemlig anledning til at overveje betydningen af ægtefællens arbejdsstilling, privat kontra offentlig ansættelse, virksomhedsstørrelse og faderens stilling. De spørgsmål, som i denne forbindelse må rejses, er bl. a.: a) Er det rimeligt i *politiske analyser* uden videre at henhøre arbejdere og funktionærer, der er gift med (eller lever sammen med) selvstændige erhvervsdrivende, til arbejderklassen, eller er deres økonomiske og sociale interesser i lige så høj grad småborgerskabets⁹⁾? b) Udgør arbejdere og funktionærer i små private byvirksomheder en fraktion af lønmodtagere, som til dels føler et økonomisk interessefællesskab med småborgerskabet? og c) Bevarer arbejdere og funktionærer, der kommer fra småborgerskabet, et vist interessefællesskab med denne sociale kategori?

9) Jeg vil i det følgende anvende betegnelse småborgerskab for de selvstændige erhvervsdrivende i socialgruppe III i byerhverv, dvs. byselvstændige med 0–5 underordnede, ekskl. liberale erhverv. Ifølge velfærdsundersøgelsen var Fremskridtspartiet her det største parti. 34 pct. i denne kategori var Z-vælgere. Næststørst var Venstre med 22 pct. Derimod havde Fremskridtspartiet ingen ekceptionel position blandt selvstændige i landbrug. »Kun« 15 pct. var Z-vælgere.

Skema 1

Nogle markante forskelle mellem underordnede kvindelige funktionærer, der er henholdsvis A-vælgere og Z-vælgere 1976.

<i>Underordnede kvindelige funktionærer (nuværende eller tidligere arbejdsstilling)</i>		
	<i>A-vælgere</i>	<i>Z-vælgere</i>
	pct.	pct.
Under 30 år	24	47
Bosat i Syd-, Vest- eller Nordjylland	18	47
Ansæt i handelserhvervet ¹⁾	8	28
Ansæt i administration og liberale erhverv ¹⁾	46	25
Offentligt ansat ²⁾	64	26
Lejer sin bolig	51	25
Medlem af en fagforening	56	47
Ægtefælle (eller samlever) selvstændig erhvervsdrivende	5	20
Fader selvstændig erhvervsdrivende	25	45
Procentbasis, antal	191	60

1) Nuværende eller tidligere beskæftigelse.

2) Kun erhvervsmæssigt beskæftigede.

Kilde: Erik Jørgen Hansen: *Levekår og placering i det politiske spektrum*, op.cit., bilagstabellerne 16 til 23.

Et forsøg på at belyse disse spørgsmål er gjort i tabel 3. Af hensyn til materialets størrelse arbejdes der her med lønmodtagere under ét. De mest markante resultater er vel, at mens Socialdemokratiet har 40 pct. af alle lønmodtagerstemmer, har partiet »kun« 20 pct. blandt de lønmodtagere, der er gift med (eller lever sammen med) selvstændige i byerhverv, 31 pct. blandt privat ansatte lønmodtagere i små byvirksomheder og 29 pct. blandt de lønmodtagere, hvis fædre var selvstændige i byerhverv. Fremskridtspartiet, der har 13 pct. af alle lønmodtagerstemmer, har ikke mindre end 28 pct. blandt de lønmodtagere, der er gift med (eller lever sammen med) selvstændige i byerhverv, og 21 pct. blandt privat ansatte i små byvirksomheder.

Den generelle konklusion af tabel 3 må være, at lønmodtagere, der ved ægteskab (eller samleven) er forbundet med småborgerskabet, har en helt anden politisk adfærd end andre lønmodtagere (25 pct. stemmer på Socialdemokratiet og partier til venstre herfor mod 53 pct. af alle lønmodtagere). Et lignende mønster, men svagere markeret, gør sig gældende for de privat ansatte lønmodtagere i små byvirksomheder (38 pct. på Socialdemokratiet og partiet til venstre herfor), mens betydningen af den sociale afstamning næsten kun kan spores hos Socialdemokratiets vælgere og hos de konservative.

I relation til indkredsningen af Fremskridtspartiets sociale basis synes det klart, at den del af denne basis, som ligger blandt lønmodtagere, er særligt fast funderet i *de* sociale fraktioner blandt arbejdere og funktionærer, der gennem ægteskab eller arbejde i små virksomheder synes nærmest forbundet med småborgerskabet.

Tabel 3. Partivalget blandt forskellige fraktioner af lønmodtagere, udskilt efter forskellige (til dels overlappende) kriterier. 1976.

Politisk parti	Alle lønmodtagere	Lønmodtagere gift med selvstændige i byerhverv ¹⁾	Privatansatte lønmodtagere i virksomheder med 1-4 ansatte (byerhverv)	Lønmodtagere, hvis fædre var selvstændige i byerhverv
	pct.	pct.	pct.	pct.
Partier er venstre for Socialdemokratiet	13	5	7	15
Socialdemokratiet	40	20	31	29
Venstre	13	9	21	15
Konservative Folkeparti	5	14	5	9
Fremskridtspartiet	13	28	21	15
Øvrige partier	15	23	15	16
I alt	99	99	100	99
Procentbasis, antal	3209	93	211	515

1) Omfatter også papirløse forhold.

Kilde: Erik Jørgen Hansen: *Levekår og placering i det politiske spektrum*, op.cit., tabel 10 og bilagstabel 26.

Det må dog tilføjes, at den særlige tilbøjelighed til at stemme på Fremskridtspartiet i de nævnte sociale fraktioner kun illustrerer Socialdemokratiets og Fremskridtspartiets differentierede gennemslagskraft i de forskellige sociale fraktioner i arbejderklassen. *Hver for sig* er de her udtagne sociale fraktioner så små, at deres udskillelse fra arbejderklassen i analyserne kun påvirker Fremskridtspartiets stemmeandel meget moderat.

Til belysning heraf har jeg beregnet Fremskridtspartiets tilslutning – ifølge velfærdsundersøgelsen – blandt underordnede funktionærer og ufaglærte arbejdere under den forudsætning, at den del af de to kategorier, som er gift med (eller lever sammen med) selvstændige i byerhverv, ikke tilhører kategorierne. Under denne beregningsmæssige forudsætning »falder« Fremskridtspartiets tilslutning blandt underordnede funktionærer fra 11,4 pct. til 10,6 pct. og blandt ufaglærte arbejdere fra 14,2 pct. til 12,5 pct.

5. Fremskridtspartiets klassekarakter

Der er dog ingen tvivl om, at Fremskridtspartiet kommer en hel del ned under en vælgerandel fra arbejderklassen, der svarer til denne classes andel af befolkningen, hvis vi beregningerne trækker alle de nævnte fraktioner ud af arbejderklassen. Hermed er det dog på ingen måde afgjort, at Fremskridtspartiet er et klasseparti. Det har jo stadigvæk betragtelige andele fra så godt som alle sociale kategorier. Jeg vil imidlertid ikke anlægge den vurdering, at man ved et klasseparti fx skal forstå et parti, som har hovedparten – eller for den sags skyld mere

Skema 2

Lokalisering af Socialdemokratiets og Fremskridtspartiets minimums- og maximumsprocenter i den erhvervsaktive befolkning. 1976.

I. Inddeling efter arbejdsstilling og branche

SOCIALDEMOKRATIET		FREMSKRIDTSPARTIET	
Maximum	Minimum	Maximum	Minimum
ufaglærte arbejdere i transport (58 pct.)	selvstændige i landbrug (2 pct.)	selvstændige i handel (37 pct.)	funktionærer i bygge- og anlægsvirksomhed (6 pct.)
ufaglærte arbejdere i bygge- og anlægsvirksomhed (57 pct.)	selvstændige i handel (8 pct.)	selvstændige i bygge- og anlægsvirksomhed (36 pct.)	funktionærer i transport (7 pct.)
ufaglærte arbejdere i industri og håndværk (57 pct.)	selvstændige i bygge- og anlægsvirksomhed (9 pct.)	selvstændige i industri og håndværk (34 pct.)	funktionærer i administration og liberale erhverv (8 pct.)

II. Inddeling efter virksomhedsstørrelse og offentlig eller privat ansættelse

SOCIALDEMOKRATIET		FREMSKRIDTSPARTIET	
Maximum	Minimum	Maximum	Minimum
faglærte arbejdere i private virksomheder med 51 ansatte og derover (62 pct.)	selvstændige med 5–50 ansatte (4 pct.)	Faglærte arbejdere i private virksomheder med 1–4 ansatte (35 pct.)	funktionærer i offentlige virksomheder med 51 ansatte og derover (6 pct.)
Ufaglærte arbejdere i offentlige virksomheder med 51 ansatte og derover (62 pct.)	Selvstændige med 0 ansatte (9 pct.)	Selvstændige med 1–4 ansatte (27 pct.)	Funktionærer i offentlige virksomheder med 5–50 ansatte (7 pct.)
Ufaglærte arbejdere i private virksomheder med 51 ansatte og derover (58 pct.)	Selvstændige med 1–4 ansatte (10 pct.)	Faglærte arbejdere i private virksomheder med 5–50 ansatte (23 pct.)	Faglærte arbejdere i private virksomheder med 51 ansatte og derover (9 pct.)

Kilde: Erik Jørgen Hansen: *Levekår og placering i det politiske spektrum*, op.cit. bilagstabellerne 14 og 15.

end halvdelen – af sine vælgere fra én bestemt klasse. Derimod vil jeg ved et klasseparti forstå et parti, der har *meget* større tilslutning i én bestemt social klasse end i andre sociale klasser, herunder specielt i den eller de sociale klasser, som klart står på én af siderne i klassekampen¹⁰). Alt sammen forudsat, at den anvendte klasseinddeling bygger på en rimelig teori om de samfundsmæssige modsætninger, der skaber klasserne.

Som *skema 2* viser, er Socialdemokratiet efter denne definition et klasseparti. Det har sin maximale tilslutning blandt arbejdere på store virksomheder og generelt blandt ufaglærte arbejdere. Sin minimale – og meget mindre – tilslutning har det blandt selvstændige erhvervsdrivende.

Fremskridtspartiet har sin maximale tilslutning blandt selvstændige erhvervsdrivende og faglærte arbejdere på små og mellemstore virksomheder. Det har sin minimale – og meget mindre – tilslutning blandt funktionærer (især offentligt ansatte) og faglærte arbejdere på store virksomheder.

Fremskridtspartiets klassekarakter virker dog umiddelbart mere kompliceret end Socialdemokratiets. At det er småborgerskabets parti, bekræfter disse og tidligere refererede tal til fulde; men er det herudover også »partiet« for en del af arbejderklassen, og overskrider det således i sin vælgerbasis en væsentlig classeskillelinje? Som alle tallene i det foregående peger på, har Fremskridtspartiet jo en betragtelig tilslutning i ganske bestemte fraktioner af arbejderklassen. Disse fraktioner er imidlertid karakteriseret ved at være så nært forbundet med småborgerskabet, at deres arbejderklasse-tilhørsforhold – ud fra en række teser om dominerende samfundsmæssige modsætninger – måske kan betvivles. Man kunne nemlig tale om et interessefællesskab, som afgrænser *et udvidet småborgerskab*, bestående af selve småborgerskabet, ansatte i småborgerskabets virksomheder, småborgerskabets hustruer og efterkommere i 1. generation. I så fald er Fremskridtspartiet så helt afgjort det udvidede småborgerskabs parti og dermed et klasseparti. Det udvidede småborgerskab lader sig nemlig teoretisk begrunde som en klasse i betydningen: væsentlige sammenfaldende økonomiske og sociale interesser. Det bør dog understreges, at jeg hermed på ingen måde har ønsket at forlade en objektiv klasseinddeling; men jeg udvider de objektive kriterier til også at gælde modsætninger i reproduktionssfæren. Samtidig åbner jeg for den mulighed, at det kan være et objektivt klasseinddelingskriterium, ikke alene hvor den enkeltes øjeblikkelige indplacering i produktionsstrukturen er, men også hvor han eller hun eventuelt forventer at være med tiden, og hvor den enkeltes forældre (hvorfra bl. a. økonomiske midler kan overføres via arv) er eller var.

Hermed er dog på ingen måde givet den fulde forklaring på Fremskridtspartiets *opståen*. Den skal heller ikke forsøges her. Derimod skal det postuleres, at

10) Jeg undlader dog mere raffinerede beregninger af partiets klassemæssige særpræg; se om problemerne forbundet hermed Walter Korpi: Some Problems in the Measurement of Class Voting. *American Journal of Sociology*, Vol. 78, No. 3, 1972.

følgende samfundsmæssige modsætning alene kunne forklare dette partis opståen.

Det drejer sig om en modsætning i forskellige forklædninger. Den formuleres ofte som modsætningen mellem offentligt og privat ansatte¹¹⁾, der spalter arbejderklassen lodret. Denne modsætning giver basis for, at den private sektors kernetropper – småborgerskabet – kan føre kampen i den forklædning, at der er en modsætning mellem, hvad der mere vulgært opfattes som produktivt og ikke-produktivt arbejde eller nyttigt og ikke-nyttigt arbejde. Bag denne formulering ligger en reel samfundsmæssig modsætning mellem de manuelt arbejdende og de i bred betydning intellektuelt arbejdende¹²⁾. Det er en gammelkendt modsætning. Når denne modsætning igen kom op til overfladen i 1970'erne skyldes det formodentlig, at den offentlige sektors vækst – og ikke kapitalens koncentrationstendenser – i løbet af 1960'erne af det relativt store danske småborgerskab og dets partnere i produktionen og privatsfæren blev opfattet som en trussel mod netop dem. Først og fremmest fordi vækststrategien udstak linjerne for en modernisering af det danske samfund, hvor småvirksomhederne var uden klar rolle, samtidig med at personer i disse virksomheder i ringe grad blev tilgodeset ved udbygningen af det sociale sikringssystem. Ved herefter som Fremskridtspartiet at sætte lighedstegn mellem ikke identiske størrelser som intellektuelt arbejde, unyttigt arbejde og offentlig ansættelse var der formuleret en negativ ideologi, der på mere aggressiv vis modsvarede interesserne både i produktionssfæren og reproduktionssfæren hos dem, der her er kaldt det udvidede småborgerskab. Dette resulterede i et »oprør«, der kunne kaldes de manuelt arbejdendes oprør¹³⁾.

De vulgære opfattelser af nyttigt og ikke nyttigt arbejde har samtidig ikke mødt noget egentligt politisk modspil. Socialdemokratiet har ikke villet tage stilling mod den del af den private vareproduktion, der ud fra fx sundhedsmæssige, arbejdsmiljømæssige, familiepolitiske eller kulturelle synspunkter er direkte unyttig eller skadelig. Også denne produktion kræver jo en slidsom arbejdsindsats og defineres alene derfor som nyttig.

11) Se også Gösta Esping-Andersen: *Social Class, Social Democracy and State Policy*, New Social Science Monographs E8, Copenhagen 1980, p. 425: »In other words, there are signs that one result of the Danish welfare state's crisis has been the establishment of a new dimension in the political stratification system; that is a cleavage between public sector dependents and employees, and private sector employees with the petit bourgeoisie«.

12) Aspekter af denne problemstilling er formodentlig allerede observeret empirisk af Erik Allardt i hans komparative nordiske undersøgelse, hvor han eksempelvis skriver: »Den ... för danskarna ganska särpräglade reaktionen är missnöjet med akademikernas höga inkomster. De danska reaktionerna bidrar till att vise hur klyvningarna och de politiska motsättningarna i det danska samhället delvis förskjutits bort från den traditionella motsatsen mellan vänster och höger«.

Erik Allardt: *Att ha, att älska, att vara. Om välfärd i Norden*. Lund 1975, p. 220.

13) Disse »oprørere« er relativt set ikke materielt truet, men på visse dimensioner levkårs-mæssigt belastede. Velfærdsundersøgelsen viser, at Z-vælgere sammenholdt med A-vælgere i samme sociale kategori har højere indtjening, formue og boligstandard, men mere belastende arbejdstider. Se Erik Jørgen Hansen: *Levekår og placering i det politiske spektrum*. op.cit.

På dette punkt er der næppe forskel i opfattelsen mellem A-vælgere og Z-vælgere. Hermed er Socialdemokratiet og Fremskridtspartiet dog ikke i noget konkurrenceforhold. Er ovenstående indkredsning af Fremskridtspartiets sociale basis korrekt¹⁴), vil dette parti's stemmeandel nemlig aldrig kunne blive væsentlig højere end det udvidede småborgerskabs andel af vælgerne, og partiet vil ikke kunne gøre indhug i Socialdemokratiets kernevælgere – arbejdere på store virksomheder, offentligt ansatte og personer uden for erhverv. Derimod kan indhug selvsagt gøres fra venstrefløjen.

Til slut skal peges på, at det her anvendte datamateriale lider af den svaghed, at det kun vedrører ét tidspunkt, nemlig sensommeren 1976. Dermed kan der ikke tages højde for eventuelle ændringer over tid i Fremskridtspartiets – eller andre partiers – sociale sammensætning¹⁵).

Alligevel giver materialet basis for at udtrykke nogen tvivl om de hidtidige konstateringer af partiernes faldende klasseafhængighed i nyere tid. Basis for disse konstateringer er nemlig analyser, der som hovedregel ikke diskuterer, hvorvidt klasserne har ændret indhold over tid. I hvilken grad har fx arbejderklassen måttet rekruttere sine nye medlemmer fra andre sociale kategorier end tidligere. Den voldsomme stigning i gifte kvinders beskæftigelse, især i positioner som underordnede funktionærer, er vel næppe sket uden inddragelse af småborgerskabets hustruer og døtre. Mere generelt må dette betyde, at udsagn om faldende eller stigende klasseafhængighed – over i hvert fald længere perioder – forsudsætter overvejelser over den sociale cirkulations betydning for klassernes sammensætning og deres aktuelle afgrænsning. Samtidig synes det nødvendigt at sondre mellem udsagn om stemmeafgivningens klasseafhængighed og udsagn om, hvorvidt partisystemet afspejler klassestrukturen.

De ovenfor refererede analyser giver grundlag for at fremsætte følgende hypoteser:

- a) Stemmeafgivningen er lige så klasseafhængig nu som tidligere. Denne kendsgerning sløres imidlertid af en utilfredsstillende social-klasse-klassifikation.
- b) Partisystemet i sin helhed afspejler nu i mindre grad end tidligere den mere basale klassestruktur, men er på den anden side en god afspejling af de forskellige samfundsmæssige modsætningers vekslende dominans over tid. Fremskridtspartiet fremstår således som en markant afspejling af en opblomstring af modsætningen mellem manuelt og intellektuelt arbejde, omend i en fordrejet udformning.

14) I denne artikel er overhovedet ikke inddraget en traditionel faktor i politologiske analyser, nemlig bopæl. Når der tages højde for social kategori, er der nemlig ikke væsentlige variationer mellem geografiske regioner hverken i andel A-vælgere eller Z-vælgere.

15) Fremskridtspartiets basis i arbejderklassen synes eksempelvis at have ændret karakter i mere »borgerlig« retning i perioden 1973–1975/76. Se Johannes Andersen: Fremskridtspartiet før og nu. *Politica*, 9. årg. nr. 3–4, 1977/78.